

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
สัจจิตปริโยทปนํ
เอตํ พุทฺธานสาสนนฺตึ.
อนุสนธิพระธรรมเทศนามีบุพพารสืบเนื่องเป็นลำดับมา วาระนี้จักแสดงสัจจิตปริโยทปนกลา พรรณนาการชำระจิตของตน เพื่อให้เกิดอานิสงสผลตามประสงค์ของท่านผู้ใคร่ในธรรมะปฏิบัติ เป็นลำดับไป.

ไม่ใช่ทุกขสัง เมื่ออบรมถึงที่สุดจึงเป็นผู้หลุดพ้นจากทุกขสังนั้น.

จิตนั้นย่อมแสดงอาการให้ป็นสัตว์เป็นบุคคล หรือเป็นรูปเป็นนาม ถ้าจิตไม่แสดงอาการ สัตว์บุคคล รูปนาม โลกสังขารก็ไม่ปรากฏ สัตว์บุคคลหรือโลกสังขารจะชั่วดีอย่างไร ก็แล้วแต่จิต สมด้วยพระพุทธภาษิตอันมาในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคว่า **“จิตตสฺสฺกิเลสา ภิกฺขเว สตฺตา สฺกฺกิลิสฺสนฺติ**

พระพุทธเจ้า

มาทำให้ได้ เพราะอำนาจยิ่งใหญ่สูงสุดอยู่ที่จิต เมื่อจิตดำเนินไปตามองคัมรรคจนถึงเกิดญาณหยั่งรู้แล้ว และปล่อยวางเสียได้ นั่นก็เป็นโลกุตตรจิต ถ้าจิตดำเนินตรงกันข้าม คือยังยึดถือมากมาย นั่นก็เป็นโลกียจิต จิตเป็นกราร คือผู้ปฏิบัติกราร และผลแห่งการปฏิบัติจะเป็นอย่างไร ก็สำเร็จมาจากจิต เมื่อจิตหมดอาสวะ ก็เป็นที่สุดแห่งการปฏิบัติ ไม่มีกิจที่จะพึงทำอีกต่อไป คำสอนใน

พระพุทธเจ้า

วิมุจฺจิตฺล อวิชฺชาสวาปี จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺล จิต (ของเรา) พ้นแล้วแม้จากกามาสวะ กวาสวะ อวิชชาสวะ” นี้แสดงว่าจิตพ้นจิตออก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ป็นเหตุให้สำเร็จสันนิษฐาน ถือเอาความได้ว่า ตามที่ท่านแสดงนิพพานว่า ออกจากวานะ คือตัดหาเครื่องร้อยรัดนั้น ก็ได้แก่จิตออกนั่นเอง เมื่อจิตออกเช่นนั้นแล้วเป็นอะไร เป็นอย่างไรต่อไป ก็สันนิษฐานได้ทันทีว่า เป็นจิตบริสุทธิ์

พระพุทธเจ้า

กิเลสก็เพราะอยู่ภายในเป็นมโนทวจริด แสดงให้รู้ได้ว่าเวลานั้นไม่มีความสุข. อีกอย่างหนึ่งท่านผู้ปฏิบัติธรรมจนถึงสงบจากอารมณ์ทั้งปวง ย่อมประสพฐิติ ไม่มีอารมณ์ สมกับที่พระองค์ทรงแสดงคุณของพระนิพพานว่า **อนารมฺมณเมว** ไม่มีอารมณ์ และตรงกับพระบาลีที่แสดงพระนิพพานเป็นปริยาย และนิปปริยายว่า **ตทฺถณฺนิพฺพานํ** ออกจากวานะได้ชั่วครู่ชั่วขณะ นี้พิสูจน์ตามภูมิปฏิบัติ. มิใช่

พระพุทธเจ้า

ทรงอยู่ และเป็นอมตธรรมเพราะไม่ตาย ข้อที่ว่าจิตเป็นอมตธรรมไม่ตายนั้น เพราะจิตแท้ไม่ปรากฏว่าเกิด ส่วนที่เกิดเป็นปวัตฺติจิตหรือจรณจิต คืออาการของจิตที่เป็นไป ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปรียบไว้ว่า เหมือนอาการของวารรที่โตดไปโนปโนปา จับกึ่งไม่กึ่งหนึ่ง แล้วปล่อยกึ่งนั้น แล้วจับกึ่งอื่นๆ อาการที่โตดไปโตดมารับและปล่อยกึ่งไม้นั้นเป็นอาการเกิด อาการดับ คืออาการที่จับ

พระพุทธเจ้า

หลักฐานที่ควรนำมาพิจารณาได้ดังนี้. ผู้มุ่งปฏิบัติธรรมจำเป็นต้องทราบก่อนไม่เช่นนั้นจับไม่พบ ไม่ถึงธรรมได้, เพราะบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมมีมากหลายอย่างมีอาการแตกต่างกัน (คือ) ผู้มุ่งปฏิบัติธรรม แต่เมื่อแสวงหาก็ยิ่งไกลจากธรรมออกไปก็มี, ผู้ปฏิบัติธรรม อยู่ใกล้ธรรม แต่ไม่อาจรู้ไม่อาจถึงธรรมได้ก็มี, ผู้ปฏิบัติธรรม อยู่ใกล้ธรรมรู้ธรรม และอาจถึงธรรมได้ก็มี. ผู้ปฏิบัติธรรม เมื่อ

พระพุทธเจ้า

มโนเป็นตัวธรรมบ้าง ก็มุ่งแต่มโนและวิญญาณนั้น มโนและวิญญาณเป็นของเกิดดับ เมื่อมุ่งและเข้าใจอย่างนั้น ก็เห็นแต่ส่วนที่เกิดดับเท่านั้น จึงจับธรรมไม่ได้ ทั้งอาจลืมตัวผู้ดูผู้เห็นก็ได้ เพราะวิญญาณและมโนเป็นของไม่เที่ยงที่จะให้กำหนดได้ จึงเกิดดับอยู่เสมอ ผู้เช่นนี้ก็เหมือนกับผู้ที่หลงวังจับเงาของตนว่าเป็นตน เขาย่อมไม่มีเวลาจับได้เลย เพราะเงาไม่ใช่รูปตัวจริง และถ้าความ

พระพุทธเจ้า

คิดออกไป ไม่ทำความเข้าใจเอาเอง แต่ปฏิบัติอยู่ในอธิษฐานธรรม ๔ ดังนี้.
จิตนั้นแต่ลำพังตัวแท้ เป็นอมตธรรม ไม่มีเกิด ไม่มีแก่ ไม่มีเจ็บ ไม่มีตาย ซึ่งเป็นตัวทุกข์ และเป็นธรรมพ่องไส แต่เพราะขาดญาณความรู้อันเป็นเครื่องป้องกันรักษาตัว จึงถูกกิเลสที่จรมมาทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว เพราะเหตุดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเหตุเศร้าหมองของจิตว่า **“ตณฺจ โข**

มาฆบุชชาเทศนา กัณฺหํที่ ๙
สจฺจิตปริโยทปนกลา

พระสุพจนมุนี (ผิน สุวโจ ป.๖) วัดบวรนิเวศวิหาร
กรุงเทพมหานคร

พระพุทธเจ้า

พระธรรมเทศนาในอภิลักขิตกาลทางพระพุทธศาสนา
คณะธรรมยุต
จัดพิมพ์เผยแพร่

พระพุทธเจ้า

ดำเนินความว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสหลักการพระศาสนานในข้อว่า การไม่ทำบาปและการทำกุศล ซึ่งรวมลงในกรรมอันเป็นเหตุทำบุคคลาให้เป็นคนชั่วคนดีตั้งนั้นแล้ว เพื่อจะทรงแสดงต้นเหตุที่ละเอียดอย่างสูงสุดอีกชั้นหนึ่ง จึงได้ตรัสบาทที่ ๓ และที่ ๔ แห่งทุติยคาถา แปลว่า การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นั่นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้า

จิตฺตโวทนา สตฺตา วิสุทฺถนฺตึ” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะความเศร้าหมองของจิต สัตว์ย่อมเศร้าหมอง เพราะความผ่องแผ้วของจิต สัตว์ย่อมบริสุทธิ์” จิตย่อมเป็นผู้นำและบังคับโลกให้เป็นไป สมด้วยเทศนานัยว่า **“จิตฺเตน นียติ โลโก จิตฺเตน ปริกฺขสฺติ** จิตยอมนำโลก จิตย่อมบังคับโลกให้กระเสือกกระสน” ดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามว่า **“ทึฏฺโง โว**

พระพุทธเจ้า

พระพุทธศาสนาย่อมสิ้นสุดลงที่จิตหมดอาสวะดังนี้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระ-

ผู้มีพระภาคจึงได้ยกจิตขึ้นเป็นประธานในการประพฤติปฏิบัติ.
ก็จิตนั้นได้แก่อะไร? จะอธิบายจิตก่อน จิตนั้นโดยพยัญชนะได้แก่สภาพผู้ให้สำเร็จความคิด โดยอรรถได้แก่ตัวธรรมนั่นเอง ข้อนี้มีหลักฐานและเหตุผลอันจะพิสูจน์ได้หลายประการ ทั้งทางปริยัติทางปฏิบัติและตามหลัก

พระพุทธเจ้า

สิ้นเชิง ไม่มีอาสวกิเลสระคนปะปนอยู่ เป็นตัวอมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตาย ซึ่งเรียกว่า อมตมหานิพพาน นี้แสดงโดยอ้อม. อีกอย่างหนึ่งทรงแสดงโดยตรงว่า **“จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวฺวู”** แปลว่า “โลกทั้งหลายย่อมเป็นสภาพไปตามอำนาจของจิตอันเป็นธรรมเอกหมดสิ้น” นี้แสดงว่าจิตเป็นธรรมอย่างเอก. ตามที่พรรณนามานี้ พิสูจน์ตามภูมิปริยัติ แม้นในฝ่ายปฏิบัติก็มีทางที่

พระพุทธเจ้า

แต่เท่านั้น แม้นหลักธรรมก็มีทางพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า จิตเป็นตัวธรรม คือเป็นสภาพที่ทรงอยู่ และเป็นมูลธาตุของธรรม คือเป็นเหตุให้เกิดธรรมอื่น เช่นร่างกายของบุคคล เวลาใดจิตพักไม่รับอารมณ์ดังคนนอนหลับ เวลานั้นร่างกายก็เหมือนท่อนไม้ ไม่มีธรรมแสดงให้ปรากฏ แต่ถ้าเวลาใดจิตออกจากการพักเข้าประจำที่ทำงาน เวลานั้นธรรมก็ปรากฏ แสดงให้เห็นว่า ผู้นั้นมีสติ มีปัญญา

พระพุทธเจ้า

เป็นอาการเกิด อาการที่ปล่อยก็เป็นอาการดับ แต่ด้ววนรทาเกิดหาดับไม่. นี้จึงเห็นได้ว่าจิตเป็นตัวธรรม คือเป็นตัวที่ทรงอยู่. อีกอย่างหนึ่ง จิตนั้นเป็นธรรมที่ทนต่อความเพ่ง เมื่อบุคคลปฏิบัติเพ่งพินิจลงไป จิตยอมนบริสุทธิ์ทรงตัวอยู่ รับความเพ่งของบุคคลไม่อันตรธานหลบหน้าหายไป ไม่เหมือนกับกิเลสซึ่งไม่ใช่ธรรมแท้ เมื่อบุคคลตั้งใจปฏิบัติเพ่งพินิจ กิเลสก็ยอมหลบหน้าไปหมด

พระพุทธเจ้า

แสวงหาก็ยิ่งไกลจากธรรมออกไปนั้น ได้แก่ผู้มุ่งปฏิบัติด้วยเข้าใจว่า ธรรมอยู่ภายนอก อยู่ทางทิศโน้นบ้าง ทิศนี้บ้าง ที่ผู้นั้น ที่ผู้นี้บ้าง แล้วก็เสาะแสวงหาไป ยิ่งไปก็ยิ่งไกลออกไปเป็นลำดับ ไม่มีเวลาจะถึงธรรมได้ เพราะมุ่งออกไปนภายนอก เหมือนกับคนที่ต้องการจะดูขนตาของตนเอง แล้วไปในที่ต่างๆ ด้วยยวดยานต่างชนิด เพื่อจะดูขนตาของตน แต่ก็ไม่อาจเห็นได้ฉะนั้น ผู้เช่นนี้ที่

พระพุทธเจ้า

จริงเป็นตามเห็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็ต้องเกิดดับ วิชชาวิมุตติก็ต้องเกิดดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะเป็นที่พักของใครได้ ถ้าได้ก็ต้องว่าสิ่งที่เกิดดับเป็นที่พึ่งของสิ่งที่เกิดดับเท่านั้นเอง ดูเลอะเลือนเต็มที ผู้มีวิจารณญาณควรพิจารณาด้วยปัญญาอันชอบ พวกที่อยู่ใกล้ธรรมรู้ธรรมปฏิบัติธรรมและอาจถึงธรรมได้นั้น คือพวกที่ได้ค้นคว้าหาธรรมหรือได้ฟังธรรมจากผู้รู้มีพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้า

อาคฺขนฺตฺเถหิ อุปกฺกิลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺโง ก็แต่ว่าจิตนั้นเป็นธรรมเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสที่จรมมา” ดังนี้.

อุปกิเลสที่จรมมาซึ่งทำให้จิตเศร้าหมองนั้น เมื่อมาที่แรกก็เป็นแต่อาศัยเป็นฝ่ายอยู่ภายนอก ทำจิตให้เศร้าหมอง ท่านเรียกว่าอาคั่นคุะ ครั้นนานไปก็เข้าจับเป็นพื้นของจิต เหมือนกับปรมาณูที่ตกลงในภาชนะน้ำทำให้น้ำขุ่น ใน

พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้า

ทั้งหลายดังนี้. โดยพระคาลาพุทธโวจาพจน์เป็นอันได้ความชัดว่า ทางพระพุทธศาสนา ถือจิตเป็นหลักใหญ่ ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าจิต ผลที่สุดแห่งการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ก็รวมลงในข้อว่า จิตบริสุทธิ์ ไม่ถือวิญญาณหรือมโนเป็นหลัก เพราะวิญญาณหรือมโนเป็นพวกขันธ์ ๕ อายุคนะ ๖ ซึ่งเรียกว่าขันธ์โลก อายุคนโลก เป็นตัวทุกขสังขอันผู้ปฏิบัติจะพึงปล่อยวางเสีย ส่วนจิต

พระพุทธเจ้า

ภิกฺขเว นาม จิตฺตํ แปลว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตเป็นผู้ดำเนิน คือเป็นผู้บงการ ท่านทั้งหลายเห็นแล้วหรือ **ตมฺปิ โข ภิกฺขเว จรณํ นาม จิตฺตํ จิตฺเตเนว จินฺตติ** จิตที่ชื่อว่าผู้ดำเนินเมื่อนั้นแล ก็จิตนั่นเองคิดขึ้น **เตนปิ โข ภิกฺขเว จรเณน จิตฺเตน จิตฺตญฺเณว จิตฺตตร** จิตนั่นเองที่จิตผู้ดำเนินเมื่อนั้นให้ไว้จิตร” ดังนี้ อธิบายว่า จิตบังคับตรวจตราพิจารณาจิตเอง ไม่มีสิ่งอื่นจะ

พระพุทธเจ้า

ธรรม. ทางปริยัติตามที่ทรงแสดงไว้ ทั้งโดยอ้อมทั้งโดยตรง ล้วนบ่งว่าจิตเป็นตัวธรรม เช่นทรงแสดงนิพพาน ซึ่งแปลว่า ออกจากวานะ คือตัดหาเครื่องร้อยรัด นี้ย่อมแสดงว่ามีธรรมที่ออก แต่ะไรออกนั้นไม่มีแสดงไว้ แต่เมื่อเทียบกับพระบาลีที่ทรงแสดงไว้ว่า **“เอวฺ เม ขานโต เอวฺ เม ปสฺสโต** เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ กามาสวาปี **จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺล** กวาสวาปี **จิตฺตํ**

พระพุทธเจ้า

พิสูจน์ได้เหมือนกัน เช่นในเวลาใดบุคคลมีจิตบริสุทธิ์ผ่องใสอยู่ เวลานั้นจะทำอะไรจะพูดอะไร ก็ล้วนแต่เป็นธรรม เมื่อไม่ทำไม่พูด อยู่นิ่งๆ ก็มีความสุขอยู่ภายใน แสดงให้รู้ว่ามีจิตเข้มขื่น แต่ถ้าเวลาใดกิเลสเข้าครอบงำจิต จิตก็เศร้าหมองเมื่อแสดงออกมาภายนอก กิเลสที่ครอบงำก็ออกมาด้วย เวลานั้น ภายวจา ซึ่งเป็นภายนอกกระทำตามก็เป็นกายทวจริด วจิตวจริด เมื่อไม่ทำไม่พูด อยู่นิ่งๆ

พระพุทธเจ้า

มีสัทธา มีหิริ มีโอตตปปะ แต่ถ้าจิตเข้าทำการด้วยกิเลส ธรรมก็ปรากฏขึ้น แสดงให้เห็นว่า ผู้นั้นมีโลก โกรธ หลง เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ในร่างกายของบุคคลนี้เอง เมื่อจิตออกจากร่างกายแล้ว ร่างกายก็ทรุดโทรมลงทันที เพราะไม่มีธรรมอันเป็นเหตุทรงตัวอยู่ แต่ถ้าจิตยังอยู่ในร่างกาย แม้พักคือไม่ทำงาน เช่นคนนอนหลับ เวลานั้นร่างกายก็ยังทรงตัวอยู่ได้ เพราะมีจิตที่เป็นธรรมให้

พระพุทธเจ้า

จะเหลือแต่จิตที่บริสุทธิ์ เพราะกิเลสเหล่านั้น ไม่ใช่เนื้อแท้ของจิต จึงทรงตัวอยู่ไม่ได้ เหมือนทองคำ เมื่อบุคคลขับไล่มลทินๆ ก็หมดไปโดยลำดับ เหลือแต่เนื้อบริสุทธิ์ของทองคำโดยธรรมชาติฉะนั้น เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า **“ปภฺสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ”** แปลว่า “คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เป็นธรรมปกติสสร” คือผุดผ่อง นี้พิสูจน์ตามหลักธรรม. จิตเป็นธรรมมี

พระพุทธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า **“น ทิ เอเตหิ ยานเหทิ ลฺลเจยฺย อคฺคํ ทิลํ”** แปลว่า “เขาไม่ถึงทิศคือธรรมที่ใครๆ ไม่เคยไปด้วยยวดยานได้เลย” ดังนี้. ผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ใกล้ธรรม แต่ไม่อาจรู้ไม่อาจถึงธรรมได้นั้น ได้แก่ผู้ที่เห็นว่ธรรมนั้นไม่ได้อยู่ภายนอกเช่นนั้น ธรรมอยู่ภายใน คือที่ตนนี้เอง แล้วก็มุ่งแสวงหาธรรมนั้นเข้ามาในตน แต่เข้าใจผิดเห็นว่าวิญญาณเป็นตัวธรรมบ้าง

พระพุทธเจ้า

เป็นต้นแล้วนำอมธรรมเข้ามาในภายใน ด้วยไม่ยึดถือเอาวิญญาณหรือมโนเป็นตัวธรรม กำหนดดูอยู่ด้วยไตรลักษณ์ เห็นสิ่งใดไม่เที่ยง เพราะแปรปรวนเกิดดับอยู่ เป็นทุกข์ เพราะทนอยู่คงที่ไม่ได้ เป็นอนัตตา เพราะบังคับไม่ได้ อันเนื่องมาจากไม่เที่ยงเป็นทุกข์นั้น ก็กำหนดรู้ได้ทันทีว่า นั่นไม่ใช่ธรรม เพราะไม่ทรงตัวอยู่ได้ ผู้เช่นนี้แลย่อมสามารถรู้ธรรม สามารถถึงธรรมได้ เพราะไม่

พระพุทธเจ้า

ตอนต้นก็เป็นฝ้ายลอยอยู่ข้างบน ครั้นต่อมาก็จมลงปนกับน้ำทำให้น้ำขุ่น นานเข้าก็เป็นตะกอนนอนอยู่ข้างล่าง แสดงความใสไว้ข้างบน ความขุ่นอยู่ข้างล่าง ครั้นเมื่อน้ำกระเทือนหรือกระเพื่อมก็ฟูฟุ้งขึ้นมา ทำให้น้ำขุ่นขึ้นอีก และรับเอาปริมาณใหม่เข้าไปนอนอยู่อีกจะนั้น กิเลสที่ทำจิตให้เศร้าหมองนี้ เมื่อกล่าวโดยย่ออันเป็นส่วนใหญ่ๆ ตามพระบาลีแล้วก็มี ๒ ประเภท คือเป็นอภิชณาพวก

ความยินดีประเภท ๑, เป็นโทมนัส พวกความยินดีร้ายประเภท ๑, สรุปย่อรวมลงในอาการของตัณหาคือ ที่เป็นส่วนยินดีก็เป็นกามตัณหา ภวตัณหา ที่เป็นส่วนยินดีร้าย ก็เป็นวิภวตัณหา ตัณหาทั้ง ๓ นั้น เมื่อกล่าวสั้นย่อรวมเป็น ๒ ตามอาการดังนี้ ตัณหาที่มีจิตเป็นฐานที่ตั้งที่อาศัย มีขันธ์และอายตนะเป็นทางเกิด เมื่อเกิดแล้วก็เข้าปกคลุมครอบงำจิต เหมือนกับเงาวัลย์ที่อาศัยพื้นซัน

โทมนัส

โลกกับธรรมให้เชื่อมถึงกัน เป็นสะพานทอดให้ทุกข์ซึ่งมีอยู่ประจำโลก เดินได้เข้าหาจิตและเผาจิตให้เดือดร้อน โลกมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นสภาพประจำอยู่ เมื่อจิตซึ่งเป็นธรรมไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เข้าไประคนปะปนกับโลก ก็หลงแก่โลกให้เหมือนคน เมื่อแก่ไม่ได้ก็เกิดโสกะ ความแหง่ใจ ปรีเทวะ ความพิไรรำพัน โทมนัส ความเสียใจ อุปายาส ความคับใจ เพราะไม่ได้สมหวัง

โทมนัส

ไม่ออกไปปรับ ความคิดก็จะไม่มีแก่ตน แต่ก็อดไม่ได้ นิ่งไม่อยู่ ออกไปปรับขอส่วนแบ่งกับเขาบ้าง ความมุ่งหมาย ความหวัง ความยึดถือนั่นเอง เข้าก้ำบังเสียไม่ให้รู้ถูกรู้ผิด เมื่อเพิกความยึดถือเสียแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าโลกเป็นอย่างไร ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น และก็ไม่ใช่เป็นความคิดของโลก เพราะโลกเป็นของชื่อตรง ไม่ปกปิดซ่อนเร้นความทุกข์ เมื่อมีทุกข์เป็นอย่างไร ก็เปิดเผยบอกอาการของ

โทมนัส

ประมาท ผู้ประมาทไม่สามารถจะเจริญธรรมได้ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะความไม่ประมาท คือความเป็นผู้มีสติ. สติเป็นธรรมอันสำคัญคือเป็นตัวอุปการะให้เกิดธรรมอื่นๆ เป็นเครื่องกั้นกระแสของตัณหา เป็นธรรมเครื่องปลูกให้ตื่นอยู่เป็นนิตย์ และเป็นธรรมที่ต้องปรารถนาทุกเมื่อทุกประการ. แต่สติซึ่งจะเป็นตัวการปราบปรามกิเลสที่มีกำลังใหญ่ได้ ก็ต้องเป็นสติ

โทมนัส

คนให้ทำงาน ไม่กะการงานให้พอดีแก่กำลังของผู้ทำ ผู้มีกำลังน้อยใช้ให้ยักของหนัก ผู้มีกำลังมากใช้ให้ยักของเบา ย่อมทำการงานให้เสีย เป็นอันตรายแก่ผู้ยัก เพราะฉะนั้น จึงควรรู้จักลักษณะของสติก่อน สตินั้นเมื่อยังมีกำลังอ่อนทำหน้าที่ระลึก เมื่อมีกำลังแก่กล้าทำหน้าที่จำ เมื่อเป็นใหญ่ทำหน้าที่ข่ม เมื่อตั้งมั่นทำหน้าที่พิจารณา เมื่อรวมกำลังกันทั้งหมดแล้วทำหน้าที่รู้ สติทำหน้าที่

โทมนัส

เสมอจนไม่หลงลืม มีสัมปชัญญะและอาดปปะอูดหนุนอยู่ดังนี้แล้ว จึงให้เริ่มพิจารณา วิธีพิจารณานั้นก็ให้พิจารณาที่ร่างกายนี้เอง คือให้แยกออกเป็นส่วนๆ โดยความเป็นอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ บ้าง เป็นธาตุ ๔ บ้าง เพื่อให้เห็นเป็นของไม่สวยงาม และให้พิจารณาเปรียบเทียบกับซากศพบ้าง เพื่อสำรอกความคิดความยึดมั่นในร่างกาย ที่เคยยึดถือมาแล้วอย่างไร อนึ่ง เป็นธรรมคาเมื่อ

โทมนัส

ปรุจจิต กล่าวคือเมื่อราคะเข้าย้อมจิต กามฉันทนิวรณ์ก็ไหลส่นำออกมา เมื่อโทสะเข้าปรุจจิต พยาบาทนิวรณ์ก็ปรากฏขึ้น เมื่อโมหะเข้าครอบงำจิต ถีนมิตถอุทธัจจกุกกุจจะ วิกิจจฉาย่างใดอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้น เมื่อสติคุมจิตอยู่นิวรณ์เหล่านี้ก็เข้าครอบงำจิตไม่ได้ จิตก็มีคุณธรรม คือเป็นจิตกว้างขวางบ้าง เป็นจิตตั้งมั่นบ้างเป็นต้น เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูจิต จึงเห็นธรรมกับ

โทมนัส

แต่เหตุไรรูปของสิ่งนั้นจึงมาปรากฏเป็นภาพผูกจิตให้รัญจวนถึงสิ่งนั้น ๆ อยู่ เมื่อพิจารณากำหนดอย่างนี้ ก็จับได้ทันทีว่า นั่นเองเป็นตัวสังโยชน์ เครื่องประกอบผูกจิตกับอารมณ์ให้ประสานถึงกัน เหมือนกับกล้องถ่ายรูปที่ถ่ายเอาเงาไว้. เมื่อสติกำหนดรู้ตัวสังโยชน์ และความเกิดความดับของสังโยชน์นี้ได้ดังนี้แล้ว สติที่กำหนดนั้นก็เป็นสติสัมโพชฃงค์ คือสติเป็นองค์หรือเป็นเหตุให้ตรัสรู้

โทมนัส

ทั้งปวงก็สงบไป กิริยาอุเบกขาสัมโพชฃงค์ เมื่อเพ่งดูอยู่อย่างนั้นก็เป็นปัจจัยให้เห็น เมื่อเห็นก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่านี่เป็นโลก เพราะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สืบสายกันมาดังนี้ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเข้าไปยึดถือ นี่เป็นความดับทุกข์ เพราะตัดความสัมพันธ์กันเสียทางที่ปฏิบัติมาแล้วแต่ต้นนั้น เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ได้แท้จริง เพราะได้ผลอย่างนี้ รวมความว่า เมื่อ

ตามลำดับของต้นไม้ เมื่อถึงยอดแล้วก็แผ่กิ่งก้านสาขา แดกใบอ่อนใบแก่ออกปกคลุมเบื้องบนของต้นไม้นั้นจนต้นเดิมไม่ปรากฏ ตัณหาก็เช่นกัน และยังกว่านั้นอีก เพราะตัณหาตามลักษณะของตน ก็คือความปรารถนาแรง ความอยากความต้องการมาก อันบุคคลจะบำรุงปฏิบัติให้เต็มให้พอไม่ได้ และมีอาการให้แผ่ชานไปในอารมณ์ต่างๆ ยึดโน่นจับนี้ เห็นรูปที่พอใจก็อยากได้

โทมนัส

ต่อแต่นั้นทุกข์ต่างๆ ก็ไต่ตามหนูนเนื่องกันเข้ามาคลุ้มรุมท่วมทับเผาจิต จิตก็แสดงอาการตื่นรนไม่รู้จัก เมื่อแก่ไม่ได้ ก็เกิดทุกข์ใจสาหัสขึ้นอีก โลกเป็นของหมุน เมื่อจิตไปยึดโลก จิตก็ย้อมหมุนไปตามโลก โลกเป็นของร้อน ถูกไฟเผาอยู่เป็นนิตย์ เมื่อจิตไปยึดถือด้วยอำนาจของตัณหาก็ต้องได้รับผลเช่นนั้น ความทุกข์ทั้งหลายที่จะเกิดมีและแล่นเข้าถึงจิตได้ ก็เพราะตัณหาเป็นสื่อ

โทมนัส

คนอยู่ตรงๆ ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว และก็ไม่ได้ไปเที่ยวแสหาเผาผลาญส่งทุกข์ให้ผู้โน้นผู้นี้ก่อน คงอยู่นิ่งๆ ตามสภาพของตน แต่เป็นความคิดของผู้ยึดถือเอง ที่วิ่งเข้าไปหาโลก ไปแก่โลกเอง โลกไม่ได้ร้องทุกข์ให้ช่วย และก็ไม่ได้ลงโทษใคร คงแสดงตามอาการของตนเท่านั้น เพราะเหตุฉะนั้น ในการชำระจิต สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนให้นำตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือ ซึ่ง

โทมนัส

ที่มันคง มีกำลังพอกัน จำพวกมิจจาสติไม่จำต้องกล่าวถึง ในภูมิธรรมปฏิบัติ เช่นนี้ ต้องเป็นสัมมาสติ คือสติปฐฐานอันบริบูรณ์ด้วยอุปการธรรม คือ สัมปชัญญะและอาดปปะอ อันเป็นหลักสำหรับเจริญภาวนา เพราะว่าถ้ามีแต่สติ ไม่มีสัมปชัญญะเป็นเครื่องผูก สติก็มักลอยไป อย่างคนที่เจริญกัมมัฏฐานเห็นอารมณ์ต่างๆ เกิดความสะดุ้งกลัวจนเสียคน ก็เพราะขาดสัมปชัญญะ หรือมี

โทมนัส

ระลึกเป็นพวกอนุสติ ทำหน้าที่จำได้เป็นพะละ ทำหน้าที่ข่มความหลงลืมได้ทั้งหมดเป็นอินทรีย์ ทำหน้าที่ตั้งมั่นเป็นสติปฐฐาน ทำหน้าที่พิจารณาเป็นอนุปัสสนาสติ ทำหน้าที่รู้เป็นสติสัมโพชฃงค์. อนึ่ง เมื่อกล่าวตามหลักธรรม สติก็มีลักษณะ ๒ ประการ คือตัวสติอย่าง ๑ อาการของสติอย่าง ๑ ตัวของสตินั้นได้แก่ชาครตา คือความโหลงตัว อย่างสูง เช่นสติของพระอรหันตชัมมาสพ

โทมนัส

พิจารณาเช่นนั้น ย่อมเห็นความจริงว่า ร่างกายนี้ย่อมเป็นเช่นนั้นจริง เป็นของไม่สวยงามเป็นซากศพนั่นเอง แต่นั้นปิตีย่อมเกิดขึ้น เมื่อปิติเกิดสุขก็เกิดคอนนั้นก็มมัญฐานจะเลื่อนชั้น คือออกจากกายานุปัสสนาสติปฐฐาน เข้าสู่เวทนานุปัสสนาสติปฐฐาน เพราะฉะนั้น ผู้เจริญสติปฐฐานควรกำหนดรู้ อย่ำชินกระแสธรรม ให้ดูอยู่เฉพาะหน้า เมื่อเวทนาเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ฟังกำหนด

โทมนัส

ธรรมดังนี้ เมื่อเห็นธรรมกับธรรมที่เข้าปรุจจิตได้เช่นนั้น ก็เห็นที่เกิดของอธรรมกับธรรมได้ว่ามีเพราะปัญญาจัน์ ถ้าไม่มีปัญญาจัน์เป็นที่เกิดแล้ว อธรรมกับธรรมเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ เหมือนกับไฟที่จะมีแสงสว่างปรากฏขึ้นก็เพราะมีเชื้อ ถ้าไม่มีเชื้อแล้ว แม้ไฟจะมีอยู่ที่ปรากฏไม่ได้จะนั้น ครั้นเห็นปัญญาจัน์อันเป็นที่เกิดของกิเลสแล้ว ก็ย่อมรู้ทางไหลมาของกิเลส และอารมณ์

โทมนัส

ขึ้น เมื่อมีสติเช่นนั้นแล้ว ความเลือกเฟ้นธรรม คือละทางที่ผิดซึ่งเป็นอธรรม ดำเนินทางที่ถูกซึ่งเป็นธรรมก็เกิดขึ้น กิริยาที่เลือกเฟ้นก็เป็นธัมมวิจยะเรียกว่าธัมมวิจยสัมโพชฃงค์ กิริยาที่พยายามเลือกเฟ้นนั้นก็เป็นวิริยะ เรียกว่าวิริย-สัมโพชฃงค์ เมื่อได้ละทางที่ผิดเข้ามาสู่ทางที่ถูก ก็เกิดความอุม่ใจขึ้นว่า ละทางผิดเข้ามาสู่ทางถูกแล้ว กิริยาที่อุม่ใจนั้นก็เป็นปิติ เรียกว่าปิติสัมโพชฃงค์

โทมนัส

เพิกถอนตัณหาอันเป็นเครื่องบังออกได้แล้ว ก็เห็นโลกเป็นโลก เห็นธรรมเป็นธรรม ไม่เอามาคลุกเคล้าปะปนกัน ธรรมก็ปรากฏขึ้นดังนี้.

ผู้ปฏิบัตินั้นก็หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ความหลุดพ้นนั้นก็เป็นวิมุตติหรือวิโมกข์ ถ้าความหลุดพ้นนั้นเกิดขึ้นเพราะปัญญาพิจารณาเห็นสังขารไม่เที่ยง ก็เป็นอนิมิตตวิโมกข์ เพราะหมายไม่ได้ ถ้าเกิดเพราะปัญญาพิจารณาเห็น

ที่ไม่พอใจก็อยากให้เสีย ประสบเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็เช่นนั้น แผ่ชานไปทั่วทุกทิศ เข้าเป็นสังขาร ปรุจจิตระชบใจให้หยอกได้อย่างโน้นอย่างนี้ เมื่อจิตไม่มีญาณหยั่งรู้เท่าทันก็หลงกระทำตาม ถูกตัณหาหลอกลวงใช้ให้ทำงานเหมือนทาสจนแทบจะไม่มีเวลาพัก มีไช้แต่เท่านั้น ตัณหายังเป็นสื่อชักนำหานายอื่นให้อีก บังคับจิตให้คว่ำโน่นหยิบนี้เที่ยววกไขว่ ไม่มีเวลาหยุด ชักโยง

โทมนัส

ชักนำเข้ามา เพราะเมื่อความยึดถือมีแล้ว ความหวาดเสียวความหวั่นใจก็มีขึ้น กลัวสิ่งที่ยึดถือนั้นจะเป็นอันตรายบ้าง จะไม่ปลอดภัยได้รับสุขและความเจริญบ้าง พอมีข่าวคราวเกิดขึ้นแม้แต่เล็กน้อยก็สะดุ้งหวาดหวั่นทำให้จิตเป็นปกติไม่ได้ เห็นรูปได้ยินเสียงที่ไม่ดีก็ไม่ชอบ กระเทือนถึงใจกระทบถึงจิต เหมือนกับเขาทำตน ว่าตนทุกอย่าง ที่สุดแม้ผู้ทำนั้นเองเป็นผู้ผิดแท้ๆ ถ้านิ่งเสีย

โทมนัส

เป็นสื่อแสหาทุกข์นั้นออกเสียให้หมด รวมความว่าหมู่สัตว์ย่อมยึดถือสิ่งใด ๆ ไว้ในโลก มารยอมไปตามสัตว์นั้นได้ เพราะความยึดถือนั้น ให้ละความยึดถือ นั้นเสียทั้งหมด.

อุบายอันเป็นทางตัดตัณหาชำระจิตให้บริสุทธิ์นั้น จำต้องอาศัยสติเป็นสำคัญ ถ้าไม่มีสติก็จะตัณหาไม่ได้ เพราะผู้ปราจจากสติเป็นลักษณะของผู้

โทมนัส

สติสัมปชัญญะแล้ว แต่ขาดอาดปปะ ความเพียร ก็มักย่อหย่อน มักจะจมลง เช่นคนที่นั่งเจริญภาวนาโงกวงง หรือนึกคิดไปโนทางบาปเป็นต้น เมื่อธรรมเหล่านี้อบรมส่งเสริมกันเป็นลำดับขึ้นไปคืออาดปปะหนุนสัมปชัญญะ สัมปชัญญะผูกสติ สติก็ตั้งมั่น เมื่อสติตั้งมั่นแล้วจึงควรพิจารณา ถ้าสติยังไม่ตั้งมั่น ใ้ทำการพิจารณาก่อน ก็ไม่สามารถจะกำหนดรู้ธรรมได้ เหมือนกับผู้ที่ไม่รู้จักใช้

โทมนัส

อย่างสามัญได้แก่สติของผู้มีสัมปชัญญะ อาการของสติได้แก่ความระลึกความพิจารณา. สติมีประเภทและลักษณะดังนี้.

อนึ่ง สตินั้นจะเกิดและเจริญขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยอุบายเป็นเครื่องปลูกและกำหนดไว้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงสอนวิธีเพาะปลูกสติ ด้วยให้กำหนดลมหายใจออก หายใจกลับ เมื่อกำหนดได้อยู่

โทมนัส

เวทนานั้น ที่เป็นสุขที่เป็นทุกข์หรือเฉยๆ อันเจือด้วยอามิสหรือปราจจากอามิส ก็กำหนดรู้เวทนาอยู่ อย่างนี้ก็จะมีรู้ได้ว่าเวทนาอันเป็นปัจจัยของตัณหา นั้น เกิดจากจิตนั่นเอง ถ้าจิตมีความยินดี เวทนาก็เป็นสุขเวทนา ถ้าจิตยินดีร้าย เวทนาก็เป็นทุกข์เวทนา ถ้าจิตเฉยๆ เวทนาก็เป็นอุทกขมสุขเวทนา. และจิตที่แสดงอาการยินดียินดีร้ายก็เพราะอธรรมกับธรรม ๒ อย่างนั่นเองเข้า

โทมนัส

ซึ่งมายั่วอาสวะว่า มาทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นเอง เมื่อรู้ทางเกิดของอารมณ์อย่างนี้แล้ว ก็รู้ว่าอารมณ์ที่ผ่านไ้มา เช่นรูปกระทบตา เสียงกระทบหู กลิ่นกระทบจมูก รสกระทบลิ้น โผฏฐัพพะกระทบกาย เรื่องกระทบใจ เมื่อมาประสบแล้วก็หายไป เพียงแวบเดียวๆ เหมือนกับคนที่นั่งไปในยานซึ่งกำลังแล่นเห็นสิ่งของที่ผ่านทางหน้าต่างเพียงแวบเดียวๆ เท่านั้น

โทมนัส

เมื่อปิติเกิดแล้วก็เข้าหนุนจิตให้มีกำลัง เหมือนอาการที่เข้าที่สงบนั้นก็เป็นปัสสัทธิ เรียกว่าปัสสัทธิสัมโพชฃงค์ เมื่อปัสสัทธิบังเกิดขึ้นแล้วจิตก็ตั้งมั่น กิริยาที่ตั้งมั่นก็เป็นสมาธิ เรียกว่าสมาธิสัมโพชฃงค์ เมื่อจิตตั้งมั่น ความเข้าไปดูด้วยวางจิตเป็นกลางไม่ตื่นเต้น ไม่กลัว ไม่หวาดหวั่น ก็เกิดขึ้น กิริยาที่เพ่งดูอยู่อย่างนั้น ก็เป็นอุเบกขา เรียกว่าไประงับความหิวกระหาย แต่นั้นความกระวนกระวาย

โทมนัส

สังขารเป็นทุกข์ ก็เป็นอัปปณิหิตวิโมกข์ เพราะจิตไม่ติด ถ้าเกิดเพราะปัญญาพิจารณาเห็นธรรมเป็นอนัตตา ก็เป็นสุญญตวิโมกข์ จิตผู้หลุดพ้นก็เป็นวิมุตสำเร็จกิจในทางศาสนา การชำระจิตหรือการทำจิตให้ผ่องแผ้วเป็นมัคคส์จอันสำคัญดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มีเนื้อความตามที่ได้พรรณนามาด้วยประการดังนี้.